

Nagy Zsolt¹**Interdiszciplináris mozgalmak a jogi oktatásban²***Absztrakt*

Jelen tanulmányban elsősorban két a jogi oktatásban elterjedt intellektuális vállalkozás összehasonlítására került sor, nevezetesen a *Kritikai Jogi Tanulmányok* és a *Jog és Irodalom Mozgalom* hasonlóságai és különbségei kerültek fókuszpontba. Ami a szellemi közösséget illeti, annyiban többé-kevésbé megegyezik a kétféle gondolatvilág, hogy a bírói (hatósági) döntések, ugyan jogi formát és érvelést mutatnak, valójában politikai döntések. Vagyis a jog által objektívnek látszó, ám meglehetősen szubjektív vagy szociológiai szempontból determinisztikusak ezek a határozatok. Mindkét mozgalom szerint mindennek politikai konnotációi vannak, és ez a paradoxon a jogi oktatásban is megjelenik, sőt maga az oktatás szocializációs mechanizmusa biztosítja az említett folyamatot. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan viszont talán elhanyagolják a tényleges jog diskurzust; mégis meglehetősen „népszerűek” az említett mozgalmak. (Bár érdekeséggéppen megemlíthető, hogy egyes teoretikusok, mint például *Richard Posner* éppen az interdiszciplinaritás miatt kritizálja a mozgalmakat, melynek paradoxona, hogy *Posner* maga is interdiszciplináris kérdéseket feszeget a jog gazdasági elméletével kapcsolatban.)

Azonban – az intellektuális vállalkozás szempontjából – egy nagyon fontos különbség is kimutatható a két mozgalom között: a *Kritikai jogi Tanulmányok* a jogrendszert, esetleg szélesebb körben a társadalmi rendszer szeretnék megváltoztatni, és ehhez a jogászképzés csupán egy kiindulási pont. A *Jog és Irodalom* pusztán csak a különféle diszciplínák közti áttörést próbálja elérni, annak érdekében, hogy megváltozzon a jogról való gondolkodás, illetve a jogi gondolkodás is.

Kulcsszavak:

Jogelmélet, jogszociológia és a mozgalmak a jogászképzésben; *Kritikai Jogi Tanulmányok* és a jogi oktatás; Politika és jogászképzés; *Duncan Kennedy*; A *Jog és Irodalom Mozgalom* és a jogi oktatás kapcsolata; *Jog az Irodalomban*; A *Jog, mint Irodalom*; *Az Irodalom Joga*; *Az Irodalom és a Jog Reformja*; A *Narratív Tematika*; A mozgalmak hasonlósága és különbsége.

Abstract

In this study the appearance of legal education in legal theories has been set forth reflecting on the *Law and Literature Movement*, the *Critical Legal Studies Movement*. The “crit” scholars, and also scholars from some classes of the Law and Literature Movement argued that law is nothing more than politics in a different form. These scholars attempted to show that legal education is close to ideological education, but it is necessary to emphasize that when these thinkers regarded law as politics, they could not address the legal questions properly. In spite of these movements can enrich legal instruction and the so-called academic legal thinking

¹ Egyetemi docens. Szegedi Tudományegyetem Állam- Jogtudományi Kar. Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Tanszék.

² DOI: 10.59558/jesz.2023.4.162

as well. (Nevertheless, opposite opinions have been found in the legal philosophy and sociology, for instance Richard Posner who emphasizing that theoretical paradox emerged from their interdisciplinary point-of-view.)

Though the main difference between the two (above mentioned) movements is the Critical Legal Studies has attempted to change the legal system and the existing social system or maybe more through their way of thinking. But the Law and Literature movement just try to break through the boundaries between the different ways (more branches of knowledge) of thinking about the field of law.

Keywords:

Legal Theory, Sociology of Law and the Movements in Legal Education; Critical Legal Studies and Legal Education; Politics and Legal Education; Duncan Kennedy; The Law and Literature Movement and Legal Education; Law in Literature; Law as Literature; The Law of Literature; The Reform of Literature and Law; The Narrative Thematics; The Similarities and Differences between the Movements.

A jogelméleti, jogfilozófiai, jogszociológiai diskurzusok egyik talán kissé marginális, ám a jogásztársadalom szempontjából annál jelentősebb elméleti tematizálásai közé tartoznak a jogi oktatásról kialakított, kidolgozott nézetek: míg a fenti diszciplínák a jog önreflexiójaként a jog megjelenési formáira, a jogi normák vizsgálatára, a jog filozófiai reflexiójaként a „helyes jog” kérdéseire, társadalmi aspektusból a jog genezisére, érvényesülésére, realizálódására, a jogásztársadalom szerkezetére koncentrálnak, addig az intézményesült képzés funkciói, és alakító tényezői csupán néhány elméletben kapnak, kaptak kitüntetett figyelmet.³ Ha eltekintünk a jogásztársadalom egy speciális (oktatói, illetve joghallgatói) szférájának empirikus vagy elméleti szociológiai megközelítésétől és kifejezetten a jogelméletekre koncentrálnunk,⁴ több a jogi oktatással összefonódó mozgalmat és néhány egységes, a jogi

³ Az említett diszciplínák elválasztásáról, annak okairól lásd.: Peschka Vilmos: A polgári jogelméleti gondolkodás a XX. század első felében. In Varga Csaba (szerk.): Jog és filozófia. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 9-52. o.; Szigeti Péter: természetjog és jogpozitivizmus viszonya – az irányzatok családfája, 114-115. o. In Jogtudományi Közlemény, 1995. március, 50. évfolyam, 3. szám, 114-123. o.

⁴ A jogászképzésben az egyetemi oktatók szerepének jelentősége minden tudományos érvelés és bizonyítás nélkül is megkérdőjelezhetetlen; a jogász szakma e szegmensének alaposabb ismerete elengedhetetlen nemcsak a jogtudomány fejlődése és művelése, hanem a jogi felsőoktatás, mint elsődleges szakmai szocializációs közeg révén az egész professzió szempontjából, s az oktatókról kapott információk megmutathatják, vajon a fakultások eleget tudnak-e tenni pedagógiai, tudományos vagy közérdekű céljaiknak. Mivel az oktatók képzik a jövő ügyvédeit, bírait, üzletberekét, közigazgatási szakembereit, a társadalom egy igen jelentékeny részének pozícióihoz való közreműködésük vitathatatlan, az oktatói szféra a jog és a társadalom ideáinak legjelentősebb formálói, hatásuk „nemcsak a jogi oktatásra, de magára a jogra is a legkomolyabbnak mondható” Bruce D. Fisher és Paul Bowen szavait idézi Redding, Richard E.: „Where Did You Go to Law School?” Gatekeeping for the Professoriate and Its Implications for Legal Education. *Journal of Legal Education*, vol. 53, 2003, 594-596. o. Vagyis a professziókutatás mindenképpen nagyon fontos elemét képezi a jogi oktatással kapcsolatos kutatásoknak. S ráadásul ez meglehetősen széles körű irodalommal bír, mely még a „gender”-kutatást is magába foglalja; lásd például: Baker, Joe G. – Jorgensen, Brian K.: Leaving the Law: Occupational and Career Mobility of Law School Graduates. *Journal of Legal Education*, vol. 50, 2000, 16-17. o. Főleg az angolszász jogtudományi irodalom mutat rendkívüli gazdagságot a kisebbségekhez tartozó oktatók helyzetéről, vagy a nemek közötti különbségek elemzéséről; csak néhány példát említve: Neumann Jr., Richard K.: Women in Legal Education: What the Statistics Show. *Journal of Legal Education*, vol. 50, 2000, 313. o.; Rhode, Deborah L.: Midcourse Corrections: Women in Legal Education. *Journal of Legal Education*, vol. 53, 2003, 475. o.; Vaughns, Katherine L.: Women of Color in Law Teaching: Shared Identities, Different Experiences. *Journal of Legal Education*, vol. 53, 2003, 475, 496. o.; Nagy-Britanniára vonatkozóan: Goodrich, Peter – Mills, Linda G.: The Law of White Spaces: Race, Culture, and Legal Education. *Journal of Legal Education*, vol. 51, 2001, 15. o. Ami pedig a joghallgatókat illeti, akár a külföldi, akár a hazai irodalomban is találhatunk példákat: Nicolae, Maria: Legal Education, legal practice and ethics. *Legal*

oktatásra külön figyelmet szentelő elméletet találhatunk. A mozgalmak nemcsak a jogi oktatásból indultak ki, hanem azzal teljes egészében összefonódtak, s így elméleti alapjaikat is a jogászképzés szolgáltatja; az egységes jogelméleteknek a jogi oktatás ezzel szemben részét képezi, és koherenciájukhoz hozzátartozik. Jelen munka keretében két mozgalom összehasonlítására kerül sor: a Jog és Irodalom és A Kritikai Jogi Tanulmányok, mivel e két, a jogászképzésben meglehetősen jelentős, intellektuális befolyással bíró közösség explikálódott, továbbá intellektuális hatásuk Európában, továbbá szerte a globális világ jogásztársadalmaiban is érezhetővé vált.

A Kritikai Jogi Tanulmányok és a Jog és Irodalom többé-kevésbé formális keretek között működő mozgalmaknak (*movements*) a jogászképzés aspektusából több közös vonása van, ugyanakkor számos jelentős eltéréssel is számolni kell. Ami mindkét mozgalom esetében közös, hogy tagjai és szellemi bázisuk szorosan összefonódott a jogi oktatással, pontosabban olyan tagokkal rendelkeznek, kik a jogászképzési szférában fejtik ki tevékenységüket, s ezáltal mindkettő a jogi oktatást tartja elsődleges „felvonulási területének”.

I. A Kritikai Jogi Tanulmányok és a jogi oktatás

A Kritikai Jogi Tanulmányok – és ebben kétségtelenül van hasonlóság a Jog és Irodalommal – számos „mozgalomra” bomlott; ezek a különféle válfajok a jogi élet egy-egy speciális területére koncentrálnak, illetve egy bizonyos társadalmi kérdésre próbálnak reflektálni. Ha mégis megkíséreljük összefoglalni a rengeteg különféle, már sokszor egymásnak is ellentmondó elméleti irányzatot, a közös kiinduló pont a jog indetermináltságában keresendő, mely bizonytalanságot, határozatlanságot – amin a laikusok sokszor megdöbbennek – a jogi realizmus a szubjektivitásban kereste, és a bírói döntések pszichológiai diskurzus keretei közti vizsgálatában látta megoldhatónak, s ennyiben a „kritik” a realizmus örökségének tekinthetők.⁵ A kritikai mozgalom ezzel szemben sokkal „objektívebb” okokat lát a bizonytalanságok mögött, miszerint a jog (ezen nemcsak az egyes bírói döntéseket értik, hanem általában véve mindent, ami jognak nevezhető) szűk értelemben vett politika, mégpedig napjainkban következetesen „jobbaldaliként” aposztrofálható politika; a precedensek pedig kiváltképp politikai eredetűek, minthogy – álláspontjuk szerint – „könnyű”, a szabályok által egyértelműen

Education Review, Vol. 25, No. 1, 2015, 237. o.; O'Brien, Molly Townes – Tang, Stephen – Hall, Kath: Changing Our Thinking: Empirical Research on Law Student Wellbeing, Thinking Styles and the Law Curriculum. Legal Education Review, Vol. 21, No. 2, 2011, 149. o.; Henderson, Bethany Rubin: Asking the lost question: what is the purpose of law school. Journal of Legal Education, Vol. 50, 48.; Field, Rachel – Duffy, James – James, Colin: Promoting Law Student and Lawyer Well-Being in Australia and Beyond. Routledge. London – New York, 2016.; továbbá a tárgykörben megvalósuló tudományos vizsgálatok fontosságát hangsúlyozva: Wolff, Leon – Nicolae, Maria: The first-year law experience: a new beginning. Ultimo. Halstead Press, Australia, 2014. (mely munka a jogi karokat a purgatóriumhoz hasonlítja). Fekete Balázs – Róbert Péter: Magyar jogi attitűdök tipizálása nemzetközi kontextusban. MTA Law Working Papers, 2017/6; Nagy Zsolt: Vélemények a jogi oktatásról. Jogelméleti Szemle, 2002/1. Szélesebb kontextusban pedig Badó Attila – Nagy Tamás: Attitűd vizsgálatok az amerikai joghallgatók körében. Jogelméleti Szemle, 2000/3; Nagy Zsolt: A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007.

⁵ A jogi realizmus hagyatékának tekinthető mind a formálisan 1977-ben deklarált CLS mozgalom, mind pedig az 1965-ben megalakult *Law and Society Association*. A jogi realizmus és a különböző mozgalmak kapcsolatáról, illetve azok létrejöttének társadalmi okairól lásd.: Nagy Zsolt: Hatalom és igazságszolgáltatás a jogi realizmus tükrében. In Nagy Zsolt (szerk.): A bírói hatalom kérdései. SZTE ÁJK Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék. Szeged, 2003, 72-87. o.; Sarat, Austin: Vitality Amidst fragmentation: On the emergence of Postrealist Law and Society Scholarship. 1999.; továbbá Ewick, Patricia – Kagan, Robert A. – Sarat, Austin: Legacies of Legal Realism: Social Science, Social Policy, and the Law. 2003. www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Content_store/Sample_chapter/0631228969%5CSarat_sample%20chapter_A%20to%20Law%20and%20Society.pdf. 2023. 11. 02.

eldönthető esetek nem, csak politikai, etikai módon eldöntött esetek léteznek. Mivel elméleteinkben a jog csak igazolja és elrejteti az elfogadhatatlan társadalmi hierarchiát,⁶ a jogot működtető „objektív” okok feltárása mellett szisztematikusan törekednek a meglévő, tradicionális értékek, mint például a közjog/magánjog elválasztásának, a formális egyenlőségnek, vagy a szakértelem „bálványozásának”, különösen a jogász érvelések privilegizált autonómiájának lerombolására.⁷ Noha az elméleti vállalkozást napjainkban már nem lehet számottevő tényezőként említeni, az oktatók egy jelentős része szerint a jogásképzésben a mozgalom álláspontjának megjelenítése lehetővé teszi a kritikai gondolkodás fejlesztését; láthatóvá válik, hogy a jogi struktúra nem megváltoztathatatlan és öröktől fogva létező, hanem más társadalmi rendszerek és jogi gondolkodásmódok is léteznek.⁸

A mozgalom egyik legjelentősebb (ha nem a legjelentősebb) képviselője *Duncan Kennedy* külön foglalkozik a jogásképzés struktúrájával, s azt az uralkodó osztályok hatalmuk fenntartására szolgáló szocializációs közegeként értékeli. Olyan oktatási szféra, mely explicit módon érvényesíti a társadalomban lévő szerkezeti vonásokat, és a hierarchikus viszony elfogadására készíti a hallgatókat: a jogásképzés első évétől az oktatási környezet a középosztálynak megfelelően strukturált „patriarchális család, vagy karkai állam képét sugározza, a kezdetektől fogva kulturálisan reakciónak nevezhető”.⁹ Az explicit hierarchikus viszony eleve passzivitásra készíti és kényszeríti a hallgatót, minek következtében ez a passzivitás vezet a teljes jogrendszer iránti passzivitáshoz, vagyis hogy annak megreformálása már nem kerülhet napirendre. A hallgatói értékelés, mely kizárólag szummatív és soha nem preemptív, általában önkényes; ez pedagógiai problémának látszik, ám *Kennedy* szerint ideológiai kérdésről van szó: az értékelés a megváltoztathatatlan, jelzéssel ellátott – szükségtelen és hibás – hierarchia igazságának látszata, a liberális ideológiai üzenet kényszerű internalizálása.¹⁰ A liberális ideológia része, hogy az aktuális jogkonceptió alkalmatlanná teszi a hallgatókat az ügyvédi versenypiacon kívüli működésre (szociális szféra, jogi segélyszervezetek, etc.), a praktikus doktrínák elsőbbséget élveznek a teoretikus tárgyakkal szemben, így a képzés ilyen attitűdöket nem is alakíthat ki. Noha *Kennedy* szerint a praxis és az oktatás távolsága nyilvánvaló, egy tekintetben mégis modellezi az oktatási intézmény a praktikum szervezeteit: a hierarchiában; az ügyvédi szervezetek és a kamara viszonyaira való szocializáció, mint „helyes jogász viselkedés” aposztrofálódik. Az egyetemi hierarchia és az intézményen belüli oktatói reputáció előrevetíti az ügyvédi szervezeten, illetve a praxison belüli viselkedési mechanizmusokat, strukturális kérdéseket.¹¹ Ám *Kennedy* szerint a jogi oktatás nem csak egy már meglévő struktúra „lecsapódása”, egyik realizációs formája, hanem maga is oka a kialakult szituációnak: a szabályok ideológiája, a jogi okfejtés misztifikálása, az oktatási szervezet struktúrája mind része a jogász professziónak, a praxis és az oktatás kölcsönhatásban van egymással, ezért oka a rendszer minőségének, „a hierarchiának, mely áthidalhatatlan

⁶ Anderson, Jerry L.: Law School enters the Matrix: Teaching Critical Legal Studies. *Journal of Legal Education*, Vol 54, 2004, 201. o.

⁷ Mensch, Elizabeth: The History of Mainstream Legal Thought. In Kairys, David (ed.): *The Politics of Law. A Progressive Critique*. Revised Edition. Pantheon Books, New York, 11-38, 33. o.

⁸ Anderson, Jerry L.: i.m. 205. o.

⁹ *Kennedy, Duncan: Legal Education as Training for Hierarchy*. In Kairys, David (ed.): *The Politics of Law. A Progressive Critique*. Revised Edition. Pantheon Books, New York, 38-58, 40. o. Ehhez kapcsolódik, hogy ugyan az órák hivatalosan nem kapcsolódnak politikai „jobb”, vagy „baloldalhoz”, de a pedagógiai konzervativizmus ütköztethető a moderált pedagógiai liberalizmussal. 41. o.

¹⁰ Uo. 48. o.

¹¹ *Kennedy* szerint ilyennek tekinthető a professzori gárda példája, hogy az oktatókon múlik az egyetem reputációs rangja és bármikor feláldoznak bármit, hogy ez a rangsorban elért hely ne romoljon, vagy javuljon. Az oktatók viszonya az adminisztratív személyzethez és fordítva, az oktatói-hallgatói relációk, a különböző évfolyamos hallgatók közti viszonyok mind a praxisban meglévő professzionális kapcsolatok kivetítései, s a vázolt mechanizmusok, mint természetes jogász párbeszéd mutatkozik meg. Uo. 51-53. o.

távolságokat indukál”.¹²

A jogászképzés – minthogy a jogászság szerint sok esetben a szaktudás átadása hiányzik – politikai és társadalmi nézetek érvényesítésére alkalmas, másképpen az oktatás során egyfajta ideológiai üzenetek kódolása és dekódolása történik;¹³ s az elsajátított jogi instrumentális képességeket az oktatás három szinten misztifikálja. Először akként tekintenek az előtérbe helyezett analitikai procedúrára, a jogi okfejtésre, mint a jog érvényességének magyarázatára, s valójában oly mértékű distancia van az egyes jogi anyagok és tárgyak között, hogy semmi remény az egész jog, a jog működésének integrált áttekintésére. (Mellesleg *Basil Bernstein* már három évtizeddel ezelőtt kimutatta a felsőoktatás ilyen problémáit, és nem politikai, hanem strukturális okokra vezette azt vissza.)¹⁴ Másodsorban a jogászi érvelés nem más, mint a jogászok közti képességek differenciájának indukciója, illetve a differenciáltság „igazságosnak” láttatása. Harmadsorban a jogászi érvelés a hierarchikus szerkezeten kívül valójában semmit sem mutat meg a praxisból, vagy amit megmutat, az is egyfajta hierokratikus gondolkodásmód, s nem – vagy csak látszólag – formális logikai érvelések együttese.

A jogi érvelési módszer során a különféle eseteket csoportosítva megmutatkozik, hogyan láttatják az oktatók apolitikusnak a döntéseket: az alapvető szabályokon nyugvó eseteket és az esetlegesen a fellebbvitel során megváltoztatott ítéleteket mindenképpen az objektív tudáson alapuló jogászi érvelési technikák által levezetett módon ismertetik, bár *Kennedy* elméletében azok lényegében az autoritásból következő érvelések. Azonban, ha az ítéletek értékeivel foglalkoznának, egészen más konnotációt kapnának az esetek, többé már nem lehetne „jó és rossz megoldásról” beszélni, és egy plurális diskurzus alakulna ki, melyben sokkal inkább az oktató politikai nézete és nem a jogászi technikai tudása válna nyilvánvalóvá. Ugyanez a helyzet a tárgystruktúrával: a liberális politikát tükröző jogágak (kötelmek, büntetőjog, etc.) a természetjogból eredő, semleges jogként oktatottak, s csak később kapnak, akkor is minimális szerepet, a politikai felhangokat nyíltabban megmutatott tárgyak (szociális jog, környezetvédelmi jog, etc.), tehát a jogi tárgyak ilyen strukturálása és éles distancionálása valójában csak misztifikáció, mindegyiket jogi helyett etikai és politikai tartalmak szerint és fordítva is lehetne tanítani.¹⁵ S ennél a pontnál válik nyilvánvalóvá, mint már említésre került, a realizmus és a kritikai tanulmányok kapcsolata, hiszen a realista nézőpont szerint „nincs olyan dolog, mit objektív jogi metodológiának nevezhetnénk, amivel a bírák eltakarhatnák döntéseik társadalmi relevanciájának felelősségét. Minden döntés politikai és morális választás eredménye”.¹⁶

Ennyiben mindenképpen közel vannak a jog és irodalom kereteihez, mivel a hivatkozások jogi kereteit és kifejezetten jogi eredetét, ha nem is negligálják, de marginalizálják. Vagyis a legegyszerűbb döntések esetében is a hatalmi erők egyfajta szakmaiságot tükröző – ámde álságos – játékát tekintik relevánsnak, s ezzel szintén kilépnek a jog diszciplináris kereteiből. Persze a társadalmi kérdés mindig megjelenik a jogi döntések mögött, ám esetükben ez mindig kifejezetten politikai-hatalmi kérdések, ezzel együtt szükségképpen alá-fölrendeltségi viszonyok explikálódása; noha erről többnyire maguknak a

¹² Uo. 58. o.

¹³ *Kennedy* hangsúlyozza, hogy a tudásátadás során számos, a joghoz kapcsolódó analitikus képességet sajátítanak el, melyek rendkívül fontosak a praxisban is, ám ezek mind politikai szempontból meghatározottak. Uo. 43. o.

¹⁴ Lásd: *Bernstein, Basil: Class, Codes and Control. On the Classification and Framing of Educational Knowledge.* Routledge és Paul, Kegan. 1971. In *Ferge Zsuzsa – Háber Judit (szerk.): Az iskola szociológiai problémái, (ford.) Pap Mária, Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 123-152. o.*

¹⁵ Ehhez kapcsolódik, hogy a jogi diskurzusok úgy tekintenek a társadalomra, hogy elválasztják az államot, mint jogok érvényesítőjét és a civil szférát, mint individuumok összességét, minek eredménye, hogy nem lehet radikális reformokat végrehajtani, mivel a jogi diskurzus nem a társadalmi igazságról szól. A jogi diskurzusok logikai inkohérenciája, individualizmusa és a szociális realitás iránti vaksága miatt konzekvensen egy „csapdaszituációt” jelentenek. *Kennedy: i.m. 45-46. o.*

¹⁶ *Mensch: i.m. 22. o.*

döntéshozóknak sincs tudomásuk.

II. Jog és Irodalom a jogi oktatásban

A „Jog és Irodalom” kifejezés, illetve az ekként aposztrofált mozgalom ugyan megjelenít valamit az intellektuális vállalkozásról, a tevékenységről, melyet a tudományos szféra a mozgalom keretei között kifejt, ám valójában sokkal nehezebb egy olyan adekvát fogalmat konstruálni, mely képes a tudományos nézetrendszer minden szeletét, minden értékét visszaadni, mint oktatási diszciplínát, és mint elméleti tevékenységet leírni. A fogalmi körülírás helyett a „Jog és Irodalom Mozgalom” képviselőinek egyébként rendkívül változatos nézetei, a jogi oktatással szorosan összefonódott, interdiszciplináris teoretikus diskurzus legjobban a jogásképzésről vallott álláspontjaik kollektív ismertetése alapján jellemezhető. *Elizabeth Villiers Gemmette* először 1987-ben majd a '90-es években ismétlődő, részben panel jellegű kérdőíves vizsgálatot végzett az észak-amerikai egyetemeken (Egyesült Államok és Kanada) a jog és irodalom tárgyköréből tartott kurzusok tanmenetét, célját, tartalmát illetően; míg az első vizsgálat során a 135 fakultásból 38 tanrendjében szerepelt a jog és irodalom tantárgy oktatása (28%), addig a második kutatás során kérdezett 199 egyetemből 84 tanrendje tartalmazott valamilyen a jog és irodalom körébe tartozó kurzust (43%).¹⁷ A jog és irodalom kurzusokat az 1987-es vizsgálat alapján három alkategóriába lehetett osztani: Jog az Irodalomban (*Law in Literature*), Irodalom a Jogban (*Literature in Law*) és végül a *James Boyd White* könyvének alapuló *Legal Imagination*;¹⁸ az utóbbi vizsgálat során azonban megszámlálhatatlan variációk szerepeltek a kérdéses témában, ám a legtöbb stúdium olyan művek feldolgozására koncentrált, melyek a jog az irodalomban „alirányzatot” fogják át, és csupán néhány kurzusban jelentek meg a narratív tematika, illetve a hermeneutika aspektusai. A kutatás is igazolta *Thomas Moravetz* jog és irodalom irányzatainak tematizálását: jog az irodalomban (jog és regényirodalom), a jog, mint irodalom (hermeneutika), a jog irodalma, és végül az irodalom és jog reformja.

A jog és irodalom nézetrendszerén belüli első alkategória mint a legnépszerűbb oktatási irányzat és mint a legelterjedtebb tudományos teória-rendszer tekinthető talán a legfontosabbnak: a *Jog az Irodalomban* irányzat a jogászság, a jogintézmények és szervezetek irodalmi műveken keresztül felvázolását jelenti; és természetesen az irodalmi művek kánonja többé-kevésbé a kurzusok tananyagával átfedésben van: a stúdiumok egyfelől az „igazság” értelmére és értékére reflektálva partikuláris jogi aktusok, egyes eljárások bemutatására (A Karamazov testvérek, Bűn és bűnhődés, A velencei kalmár, etc.), másfelől a jogásztársadalom tagjainak, vagy rétegeinek pozitív vagy negatív hősökként való megjelenítésére koncentrálnak. A jogot nemcsak önmagában használják, nemcsak mint önálló létező fogalomként, hanem szimbolikus, metaforisztikus értelemben is: a jog azokat a lehetőségeket reprezentálja, melyek a közösségi léthez való elemeket teremtik meg, szimbolizálja az „ember alkotta rendet”, a koherenciát és kohéziót az anarchikus káosszal szemben, emellett talán marginálisabban, de mindenképpen explicit módon megjelennek a „jogi rituálék” abszurdításai, a kulturális és osztálykonfliktusok, illetve kisebbségi problémák is.¹⁹ A modernizmus és poszt-modernizmus hatásaiként a jogi oktatásban a jog és irodalmat oktatók elsődleges célja – elvetve részben a

¹⁷ Lásd: Gemmette, Elizabeth Villiers: *Law and Literature: Joining the Class Action*. *Valparasio University Law Review*, Vol. 29, 1995, 665. o. Gemmette szerint a mintegy 15%-os növekedést úgy értékeli, hogy a jog és irodalom tárgya „bimbózó karriert futott be”, és a kurzusok száma a mai napig is folyamatosan növekszik. 666. o.

¹⁸ White, James Boyd: *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*. The University of Chicago Press, Chicago-London, 1973. A könyvet több egyetem jogi fakultása, így például a *University of Michigan* és a *Queen's University* kurzusain is használják.

¹⁹ Moravetz, Thomas: *Law and Literature*. In Patterson, Demis (ed.): *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory*. Blackwell, Cambridge MA, 1996, 450-457. o.

modernizmusnak a művek nem pusztán a realitást megjelenítő és a poszt-modernizmusnak az olvasó által teremtett szövegértelmezésre vonatkozó tanait - a didaktikus irodalmi munkákon keresztül morális kérdések felvetése.²⁰ A morális diskurzus, legyen az a jogászság, vagy egyes intézmények ábrázolása egyfelől a jogot morálisan pozitív, az „igazság” eszközeként, a jogásztársadalmat pedig ennek érvényesítőiként ábrázolhatja, másfelől azonban disztópikus módon a jogrendszer, mint a szocialításra destruktív módon ható, a jogászságra pedig személyiségdeformáló tényezőként megjelenő képet is festhet.²¹

A *Jog, mint Irodalom* az interdiszciplináris diskurzus talán legérdekesebb aspektusát veti fel: a jog és irodalom kapcsolatára, mint szövegek rendszerére tekint, és metodológiai aspektusból nézve az irodalmi elemző módszereket és stratégiákat jogi szövegekre alkalmazzák; vagyis egy stilisztikai reflexió, mely tekinthető mind a jog mind az irodalom részének. Hagyományosan – az ilyen jellegű vizsgálatok limitált eredményességéről tudva és a kutatások fókuszpontjába episztemológiai és nyelvfilozófiai polémiákat belevonva – a retorikai, stilisztikai elemzéseket anélkül végzik, hogy a nyelvre, vagy a kommunikációra tekintettel lennének. Ezzel szemben posztmodern felfogásban a jogi gondolkodók a jogi szövegek szerepének értelmezésénél a hermeneutika tudománya felé fordultak: az irodalom- és jogelmélet – *Habermas, Wittgenstein, Foucault, Gadamer* filozófiájának hatására – a szövegek a szerző vagy az olvasó által konstruált értelmét, az interpretív közösség szövegeken keresztül kommunikatív szerepét és a szövegeken alapuló diskurzusok individuális determinációját kutatja, s ebben a felfogásban a jog és irodalom – a szerző, befogadó és intézményi kontextusok fényében – egy kissé a jogi hermeneutika tudományává vált.²² Korábban a jogi hermeneutikai diskurzus a szerző és olvasó közti transzferre, a résztvevők általi értelem meghatározására, később (így napjainkban) a szöveg keletkezéstörténetének megértésére, az olvasói szituáció és az interpretáció közösségi kontextusának kérdései köré irányult.²³ A jogi episztemológia szempontjából az irodalom egyrészt, összehasonlítva a jogszabályok megalkotásának történetével, az egyes művek interpretív keletkezéstörténetének vizsgálata alapján hasznosítható, másrészt az irodalomelmélet hermeneutikai kutatásai általánosíthatóak jogi szövegekre is.²⁴

Az *Irodalom Jogának* nevezhető, következő, talán a hagyományos politikai diskurzus aspektusából radikálisnak tekinthető irányzat a „szólásszabadság” jogának szűkítése, illetve szélesítése szempontjából elhomályosítja, esetleg eltünteti a tradicionális „jobb-” és „baloldal” közti distinkciókat. Az irányzat álláspontja alapján a szólás és gondolatszabadság liberális megközelítése – a tolerancia jelszavának offenzív megjelenítésével, és akár a diszkrimináció

²⁰ A modernitás és a posztmodern állapot leírása meglehetősen széles – szociológiai, irodalomelméleti, nyelvfilozófiai, pszichológiai, etc. – irodalommal bír; jelen tanulmány szempontjából csupán példálózó jelleggel: Bourdieu, Pierre: *Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital*. In Kreckel, Reinhard (Hrsg.): *Soziale Ungleichheiten, Soziale Welt. Sonderband 2*. Schwartz. Göttingen, 1983, 183-198. o.; Alexander, Jeffrey: *Das Versprechen einer Kultursoziologie: Technologischer Diskurs und die heilige und profane Informationsmaschine*. In Bögenhold (Hrsg.): *Moderne amerikanische Soziologie*. Lucius&Lucius. Stuttgart. 2000. 149-177. o.; Bangó Jenő: *Útkeresés a posztmodernben. Ember és társadalom a globalizációban és a regionalizációban. Összegyűjtött szociológiai esszék és tanulmányok 2000-2008*. <https://mek.oszk.hu/07100/07110/07110.htm>. 2023. 11. 05.; Jean-François Lyotard: *A posztmodern állapot*. In *A posztmodern állapot*. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Századvég-Gondolat Kiadó, Budapest, 1993.; Zygmunt Bauman: *Van-e posztmodern szociológia*. Replika. Társadalomtudományi folyóirat, 1993. április 1., 9-10. szám, 7-22. o.; Nagy Zsolt: *A posztmodernről tárgyszerűen*. Replika, Társadalomtudományi folyóirat, 1993. április 1., 9-10. szám, 34-35. o. <https://www.replika.hu/replika/09-01>. 2023. 11. 05.

²¹ Morawetz: i.m. 455-456. o.

²² Uo. 452-453. o.

²³ Egészen más értelmezést adna egy marxista szemléletű olvasó *Jane Austennek*, vagy egy freudista *Shakespeare-nek*, s az ilyen jellegű szituáció gyakran előfordul például az alkotmány olvasatakor és értelmezésekor is. Uo. 457. o.

²⁴ Uo.

megnyilvánulási formáival szembeni toleráns felfogás kinyilvánításával – valójában a hatalom hegemoniájának fenntartását szolgálja. Az elmélet keretében a feminista és faji tudatosság elmélete (kisebbségi tudatosság elméletei) felől érkezik a liberálisokkal szemben az a vád, hogy az egyenlőtlen társadalmi viszonyok reprodukciójához nyújtanak nem is elhanyagolható segítséget;²⁵ ennek explicit megnyilvánulási formája, hogy a preferált irodalmi kánon a liberálisok „neutrális maszkjának takarásában” valójában egy ideális elméleti eszköz a Megkülönböztetéshez,²⁶ s talán ezek a „faji elméletek” állnak a legközelebb, ha nem is céljaikban, de mondanivalójukban mindenképpen a kritikai mozgalomhoz.

Az *Irodalom és Jog Reformja* a populáris kultúrával kapcsolatban lévő jog és irodalom irányzata: a jogtörténet és az irodalomtudomány, irodalomtörténet képviselői által teremtett diskurzus a populáris irodalom jogra gyakorolt hatását vizsgálja. Némely irodalmi mű politikai inspirálásra született, és gyakran politikai vagy jogi reformokat szolgál, illetve azokhoz vezet, ugyanakkor más művek éppen a meglévő sztereotípiákat, vagy más értékeket erősítenek, vagyis a populáris irodalmi termékek formálják (erősítik vagy gyengítik) a meglévő társadalmi attitűdöket, melyek hosszú távon kihatással vannak a hatósági eljárásokra, a szabályozásokra, a társadalmi szituációra, a szociális biztonságra, az individuális jogokra, etc. A tudományos szférában igen korlátozottan megjelenő irányzat elsősorban a társadalomban elterjedt művészeti termékeken keresztül a társadalom és a jog kapcsolatát, kölcsönhatását, s annak eredményeit kutatja.²⁷

Végül napjaink jogelméletének egyik legélesebb vitát kiváltó teoretikus megközelítése a *Narratív tematika*: a jogot a politikai és társadalmi hatalomhoz kötötten intézményesített eszközként felfogva a jogi aktusok győzteseinek vagy veszteseinek (többnyire ez utóbbi) szemszögéből tekintenek a politikai célok érvényesülésére. A jog mechanizmusai, eljárásai egészen másként látszanak, ha azt a sokféle rendelkezésre álló narratívából kiindulva – a hatalom birtokosai vagy az elnyomott elbeszéléséből látjuk, és utóbbi esetében a jog az áldozatok viktimizálásának eszközeként jelenik meg. A narratív tematika legelterjedtebb felfogása szerint az áldozat, elnyomott narrativitása közelebb áll a valósághoz, korrektebb, mint a „győztes” elbeszélése, mely utóbbi a liberális jogfelfogással egyezik meg.²⁸

Az egymástól eltérő a jog és irodalom keretei közti felfogások diverzitásának megfelelően a jogi oktatásra vonatkozóan a mozgalom különböző nézetek sokaságát produkálta, s melyek bemutatása azok csoportosítása alapján lehetséges; *Gemmette* kutatásai alapján a következő premisszák jelennek meg az elméletekben: a jog és irodalom interdiszciplináris oktatása 1. megvilágítja a hallgatók számára a szépművészeti stílust; 2. a hallgatók kritikai készségét fejleszti; 3. kontemplációt kelt, illetve erősíti a humaniorákat; 4.

²⁵ A „faji tudatosság”, és a feminizmust is magába foglaló „kisebbségi tudatosság jogelméletei” kifejezés a *critical race theory* angol terminus magyar nyelvre történő adaptációja Nagy Tamás nyomán. Vö.: Nagy Tamás: *Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben*. Acta Juridica et Politica. Tomus LXIII. Fasciculus 15. Szeged, 2003, 15. o.; a témát szélesebben körüljárva lásd: Smith, Barbara: *Home Girls. A Black Feminist Anthology*. Kitchen Table: Women of Color Press, New York, 1983.

²⁶ Morawetz: i.m. 453. o.

²⁷ Uo. 453-454. o.

²⁸ A narratív tematika szintén sokféle alkategóriájának kavalkádjából csupán néhány jelentősebb, többször előforduló megállapításokat jelenítünk meg: a narratíva szerepe a megismerésben; az elbeszélők tapasztalati distanciái és az elbeszélések kapcsolata, melyet a jog tudatosan elrejt; a jogi érvelések narratív szelekcióira épülése; a mellőzött elbeszélések a marginális társadalmi csoportok helyzetére vonatkoznak; az elbeszélő szemléletmód hozzájárulna a jog morális kvalitásának javulásához. Vö.: Nagy Tamás: i.m. 5. o. Ugyanakkor a narráció kérdése egyértelműen megjelenik ugyanannak a társadalmi vagy éppen jogi jelenségnek különféle irodalmi művekben történő feldolgozásában, melyek természetesen meglehetősen különbözhetnek egymástól. Ettől kezdve, hogy mi tartozik elfogadottnak, mi lesz a kánon része meglehetősen komoly szakmai vitákat váltott ki, de emellett ennek politikai relevanciája is vitathatatlan. Vagyis a szakmaiság és a politikum szükségképpen korrelációban áll egymással, egyszerűbben a politikai nézőpontok befolyásolhatják a kognitív szakmai kérdéseket, és fordítva a szakmai érveket is felhasználhatja a politikai mező (alrendszer). Vö.: Nagy Tamás: i.m.

segíti a különböző fogalmak (jog, igazságosság, büntetés, etc.) adekvát megfogalmazását; 5. kontemplációt indukál a jogászság hatalmi, morális felelősségéről; 6. a jogász, mint művész szerepének átgondolására sarkall; 7. elősegíti az egyébként hiányzó szövegértelmezési képességeket és fejleszti a hallgatók kommunikációs és fogalmazási készségét; 8. megtanítja a hallgatóknak a komplex irodalmi, illetve jogi szövegek megfelelő interpretációját; 9. segíti a deviancia fogalmának fikcionális és reális értelmezését; 10. megvilágíthatja az autoritás formáinak és a jog viszonyának problematikáját; 11. reflektáltat a nemi, illetve faji alapon történő diszkrimináció mechanizmusaira; 12. fejleszti a jogászok klienseik érdekében használható történetmondási technikáit.

Az utóbbi egy, másfél évtizedben némi változás volt megfigyelhető a mozgalom jogászképzési elméletében: a pedagógia; a jogi történetmondás (*legal storytelling*), a narratív tematika; a jog és irodalmi kánon körüli diskurzus erőteljesebb hangot kapott, sokkal inkább explicit módon jelent meg.²⁹ A pedagógiát illetően a hallgatók verbális és írott formájú kommunikációs képességének fejlesztése érdekében tett oktatási, oktatói erőfeszítések köré csoportosult elméleti munkák a középfokú és felső-alapfokú (*undergraduate*) oktatás hiányosságainak pótlásáról szólnak; hogyan kezelhetik az oktatók a meglévő hiányosságokat?, és hogyan fejlesszék ezt a szakmai professzionalitás irányába?, hogy egyúttal az elsajátított képesség a praxisban előnyt jelentsen. Alapvető premisszájukként jelenik meg, hogy a hallgatók – egyébként „szerencsétlenek” tartott - pozíciójának javításaként olyan oktatásban részesüljenek, ami folyamatos visszajelzéssel szolgál, ahelyett, hogy tudásukról csupán az egyetlen jelzés a szummatív értékelés lenne. Az elsősorban oktatási módszertani kérdések a meglévő amerikai jogászképzési metodikába illeszkednek be, s azokat az irodalmi diszciplinaritás igénybevételével egészítik ki: a különböző történetírástól,³⁰ melyek a karkai rémálom stílusától az esküdszéki eljárások összefoglalásáig terjednek³¹ (irodalmi és jogi stílusok ötvözeté) egészen a verbális kommunikációs gyakorlatokig igen gazdag módszertani problémák felvetése található meg.³²

A jogászképzésben napjainkban gyakran előforduló jogi történetmondásra épülő kurzusok elsődleges kérdése: hogyan befolyásolja a történet menete, a narratíva a bíróság egy ügyre vonatkozó döntését? A történetmondást fókuszpontba helyező oktatásra vonatkozó elméletek a szövegek értelmének többretegűségére, a szövegek többértelműségére, a hermeneutikai kérdések ismertetésére, a humaniorák szükségszerű megértésére, az emberi értelemre és felfogóképességre annak komplexitására és univerzalitására helyezik a hangsúlyt.³³ Philip Meyer szerint az oktatásban három, a narrativitásra épülő, diszkrét formát öltött felfogások léteznek. 1. Az irodalmi művek tanulmányozása folytán kialakuló értelmezési képesség hozzásegít a törvények (szabályok, alkotmány) helyes értelmezéséhez. 2. A történetekre elsősorban a morális „jobbítás” érdekében van szükség. 3. A jogot új multidiszciplináris módon közelítik meg, s segítségül használják a kulturális antropológiát, a kognitív elméleteket, narratív teóriákat, szociológiát, szemiotikát és lingvisztikát. Ez a fajta erős mozgalmi diverzitás Meyer szerint szétforgácsolja az intellektuális vállalkozás erejét, és céljaik elérését lehetetlenné teszi.³⁴

²⁹ Vö.: Gemmette i.m.

³⁰ Elbow, Peter: *Writing with power: Techniques for mastering the writing process* 1981., továbbá *Embracing contraries: explorations in learning and teaching* 1986., és Scales-Trent, Judy: *Using Literature in Law School: The Importance of Reading and Telling Stories*. 7. *Berkeley Women's Law Journal*. 90. 1992. 90-97. o.

³¹ Lásd.: University of Arkansas, Fayetteville; University of Utah; University of Virginia. In Gemmette: i.m.

³² Lásd.: DePaul University, Ohio Northern University, University of Utah, University of Vermont, University of Manitoba. Uo.

³³ Symposium: *Legal Storytelling*. *Michigan Law Review*, Vol. 87, 1989, 2073 o. *Pedagogy of Narrative: A Symposium*. *Journal of Legal Education*, Vol. 40, 1990, 1. o.

³⁴ Meyer, Philip N.: *Introduction: Will You Please Be Quiet, Please? Lawyers Listening to the Call of Stories*. Symposium: *Lawyers as Storytellers and Storytellers as Lawyers: An Interdisciplinary Symposium Exploring the*

A jog és irodalom mozgalom keretei közötti irodalmi kánon, illetve kánonvita a '90-es évek központi kérdése volt: ki határozza meg a jog és irodalmi kánont?, hogyan jön létre? Az egyetemeken tanított irodalmi művek kánonja azonban túlmutatott a pragmatikus diskurzus keretein, és valójában erőteljes politikai, illetve kulturális harc központi, és egyben szinte szimbolikus kérdésévé vált.³⁵ Egyre élesebb hangot kapott különösen *Richard Delgado* és *Jean Stefanic* cikkei alapján, hogy a „Nyugati Kánon” szélesítésével nemcsak egyes tradicionálisan elnyomott rétegeket, mint például a nők esetében a feminizmus képviselőit, hanem minden más kirekesztett csoportot szükséges nagyobb számba megjelentetni, aminek az oktatásban való érvényesítése a praxisban a bírói döntési hibák elkerüléséhez vezethet. A „komoly döntési hibák” álláspontjuk szerint a bírák azon képességeinek hiányából erednek, hogy – a megfelelő oktatás hiányában – felismerjék a jogalkotási mechanizmusok vagy egyéb társadalmi körülmények háttereit; nem ismerik az „ellen-narratívát”, mely tudás birtokában „bölcsőbb”, egyúttal szofisztikát vélemények születnének.³⁶

Összefoglalva a különféle oktatási irányzatokat, álláspontjuk szerint a stúdiumok megvilágítják, és közelebb hozzák a civil jog tananyagát az igazságosság, moralitás, természetjog problematikáihoz; a köztük lévő feszültség kiválóan megjelenik az irodalmi művekben, és oly témákkal is foglalkozik (emberi relációk, emóciók, szociális konnekciók, azok komplexitásai), melyek a bírói döntésekből kimaradnak, vagy rejtve maradnak; így megmutatkozik az igazságosság relációjában a jog limitáltsága. Ehhez kapcsolódóan a jogra nem mint önálló jelenségre, hanem mint szociális, kulturális, pszichológiai jelenségre, intézményre tekintenek, ennek fényében strukturált diskurzust építenek fel, mely elősegíti a jog adekvát reflexióját, formalizmusának, doktrinerségének irodalmi műveken keresztül megvilágítását. A jog ideájának oktatásakor figyelembe veszik annak keletkezését, fejlődését, érvelési struktúráit, a tények és a normák kapcsolatát, és nem redukálják a fogalmát a partikuláris jogi normákra. Láthatóvá válik a nyelv kulturális és társadalmi aspektusa, *White* szavaival a konstitutív retorika: hogyan kapcsolódik egymáshoz a nyelv, a nyelv meghatározta jogi szövegek és az emberi értelem. A narratívákhoz kapcsolódóan a kurzusok képesek megvilágítani mindenki számára, hogyan ábrázolja, hogyan kezeli a jog a különböző társadalmi rétegeket, illetve milyen társadalmi és politikai szerepük van, mindezt az irodalmi és jogi szövegek párhuzamos komparativitásán keresztül;³⁷ ezzel összefüggésben a jog és irodalom

Use of Storytelling in the Practice of Law. Vermont Law Review, Vol 18, 1994, 565. o.

³⁵ A kánonvita két ellentétes tábora az immanens és az intézményes felfogások kontradikciójaként realizálódott. Az immanens koncepció alapján a kánont a nagy alkotó utáni szerzők hozzák létre a kánonalapítóra hivatkozva, míg az intézményes felfogás szerint inkább a társadalmi hierarchia magasabb pozícióiban lévő rétegek, intézményesült csoportok határozzák meg a kánont, s az elitcsoportok mindig reprodukálják is azt. Természetes, hogy vita nem lehetett érdektelen politikai, illetve jogelméleti szempontból sem. Lásd.: Nagy Tamás i.m. 3-4. o. A kánon részét képező „Nagy Könyvek” kritikájának vannak utóbbi nézőpontból kitéve, s kontinuos támadások érkeznek, mint például *Judith Resnik* álláspontja: „a kánon relative kevés figyelmet fordít az olyan kérdésekre, hogy kiknek a hangja hallatszik, kikre figyelnek, kik vannak marginalizálva”. Vö.: Elizabeth Villiers Gemmette i.m. 684-685. o. A kánon meghatározásához egyetlen tudományszociológiai természetű megjegyzést még hozzá lehetne fűzni: az idő is tényező lehet a kánon meghatározásában. Nevezetesen, minél egy bizonyos időintervallumon belül régebbi egy mű, annál valószínűbb, hogy a kánon részét képezi, s persze egy bizonyos időn túl – amennyiben nem válik a kánon részévé – egyszerűen feledésbe merül.

³⁶ A szerzőpáros okfejtése bizonyítására közzétette a meglévő kánon tartalomelemzését, miszerint 1957-1989-ig 330 mű szerzői fehér férfiak voltak, 29 műé fehér nők, és mindössze 2 munka írói voltak kisebbséghez tartozó nők. Ugyanakkor a jogi idézetek statisztikái szerint az utóbbi másfél évtizedben a hagyományos kisebbségnek tekintett szerzők írásainak idézettségi mutatói oly mértékben nőttek, hogy az eddigi kívülállókat tekinthetjük „bentlétőknek”. Nagy Tamás i.m. 19. o. Mellesleg *Gemmette* is kimutatta, hogy az utóbbi időben sokkal erőteljesebb a Nagy Könyvek melletti kisebbségi szerzők listája. Mellesleg (s ez már nem a kisebbségekre vonatkozik) a nőknek a művészetekben játszott, a férfiakéhoz képest mérsékeltbb szerepe, nem feltétlenül elnyomásból származó, hierokratikus kérdés, hanem sokkal inkább a nemiség társadalmi megítélésének eredménye. Lásd: Giddens, Anthony: Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2008, 344-365. o.

³⁷ Gemette i.m.; Manderson, Desmond: In the Tout Court of Shakespeare: Interdisciplinary Pedagogy in Law.

szinte minden oktatási elméletében megjelenik a kommunikációs képességek fejlesztésének, értelmezési képességek javításának és a morális látókör szélesítésének célja.

III. A mozgalmak köti hasonlóság és különbség

A Jog és Irodalom Mozgalom, és a Kritikai Jogi Tanulmányok Mozgalmat sokszor sok esetben – elsősorban a mozgalmakon kívüliek – összemosták/összemossák: vagy egymás kiegészítőjeként gondoltak/gondolnak rájuk, vagy egyiknek a másiktól történő leágazásának tekintették. (Elsősorban, főleg kronológiai okok miatt a Jog és Irodalom Mozgalmat, a Kritikai Jogi tanulmányok – az interdiszciplinaritás szempontjából radikálisabb – folytatásaként értékelték.) Ám ez az értékelés meglehetősen félrevezető. A Kritikai Jogi Tanulmányok elsősorban társadalmi kérdésekből indul ki, azok politikai konnotációit veszi figyelembe és következképpen a jogot már csupán ennek marginális objektívációinak tekintik, melyek természetesen az uralkodó osztályok érdekeit szolgálják. Vagyis – noha kissé leegyszerűsítve – általánosságban kimondható, hogy neomarxista alapokon nyugvó jogelméleti irányvonalról beszélhetünk, mely annak is inkább az instrumentalista álláspontján nyugszik.³⁸ Továbbá ebből következően egy hipotetikus premisszát helyeztek előtérbe, és annak bizonyítására kerestek jogi eseteket, határozatokat, normákat, etc. Az persze immáron természetesnek mondható, hogy a jogászképzés a jog terrénjának az a területe, ahol a leginkább érvényesülni tudnak, ellentétben mondjuk a tárgyalótermi érvelésekkel, vagy esetlegesen az ítéletek tudományos kritikájával szemben.

A Jog és Irodalom Mozgalom épp fordítva (és történeti szempontból, ez talán a leglényegesebb) elsősorban az irodalmi művek jogi szempontú elemzéséből indult ki.³⁹ Az elemzés során alakult ki a joggal kapcsolatos társadalmi szemlélet irodalmi objektívációja, ami elősegíthette a jogtudományi kutatásokat is. (Elég csupán arra gondolni, hogy bizonyos jogtörténeti, jogszociológiai ismereteket már csupán irodalmi műveken keresztül szerezhetünk meg.) Természetes, hogy ennek leágazásai elvezettek a társadalmi egyenlőtlenségek és azok jogi megjelenési formái közötti összefüggések feltárásához; ennek pedig a politikai relevanciája előre megjósolható volt.

Talán ez az a kérdés, ami sokszor összemosta a kétféle intellektuális vállalkozást. Az viszont tény, hogy mindkét mozgalom a jogászképzésben kapott fő „felvonulási területet”. Ez mindenképpen közös vonásuk; továbbá közös vonás, hogy mindkét mozgalom leágazásai valamiképpen a kisebbségek, marginalizált társadalmi csoportok (például vagyoni, kulturális, szimbolikus stb. szegénység) jogait, illetve azok eltüntetését helyezik fókuszpontra. Vagyis mindkét mozgalom esetében a szocialitás, így vagy úgy, de alapját szolgáltatja, jogi, politikai, irodalmi elemzéseiknek.

Azonban alapvető különbség a két mozgalom között, hogy a Kritikai Jogi Tanulmányok inkább szociológiai, politikai szociológiai, jogszociológiai szempontokat tartanak vizsgálódásaik metodológiai alapjainak, míg a Jog és Irodalom esetében inkább bölcséleti kérdések kerülnek előtérbe és ezáltal – akár az irodalmi elemzések során is – maga a *prudentia*

Journal of Legal Education, Vol. 54, 2004, 283. o.

³⁸ Az instrumentalista és a strukturalista neomarxista álláspontokról bővebben lásd: Nagy Zsolt: Adalékok a jogszociológia neomarxista interpretációihoz. Forum: Acta Juridica et Politica. XI. évf., 4. szám. Szeged. 2021, 215-232. o.

³⁹ Például (noha meglehetősen leegyszerűsítve) Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című művét lehet társadalmi szempontból elemezni, s ennek következménye a feudális és a polgári értékek antagonisztikus ellentétének hangsúlyozása, de lehet elemezni a jogtudomány nézőpontjából is, miszerint milyen társadalmi szemléletek vették körül a korabeli jogi realitást. Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Bűn és bűnhődés. A világirodalom klasszikusai. Kossuth Kiadó, Budapest, 2006.

szolgáltatja a módszerük alapját.

A magától értetődő intellektuális és elméleti distancián kívül – a jogi oktatás oldaláról - a fő különbség, hogy míg a kritikai jogi tanulmányok a jogászképzést csupán „eszköznek” tekintik, aminek segítségével céljuk elérhetővé válik, s az egész jogásztársadalmat, esetleg szélesebb körben az egész társadalmat megváltoztathatják, addig a jog és irodalomnak egyfelől nincs ilyen, talán utópikusnak tetsző célja, másfelől a jogi oktatás számukra nem csupán eszköz, hanem a jogi élet fő területe, a jog intellektuális bázisa. Azonban egyvalami (nemcsak e két mozgalom kapcsán) mindenképpen kimondható: *a jog, a politika, és az irodalom is a társadalom produktuma, így az összefüggések nem elkerülhetők.*

Felhasznált irodalom

Alexander, Jeffrey: Das Versprechen einer Kultursoziologie: Technologischer Diskurs und die heilige und profane Informationsmaschine. In Bögenhold (Hrsg.): Moderne amerikanische Soziologie. Lucius&Lucius, Stuttgart, 2000, 149-177.

Anderson, Jerry L.: Law School enters the Matrix: Teaching Critical Legal Studies. Journal of Legal Education, Vol. 54, 2004.

Badó Attila – Nagy Tamás: Attitűd vizsgálatok az amerikai joghallgatók körében. Jogelméleti Szemle. 2000/3. szám.

Baker, Joe G. – Jorgensen, Brian K.: Leaving the Law: Occupational and Career Mobility of Law School Graduates. Journal of Legal Education, Vol. 50, 2000.

Bangó Jenő: Útkeresés a posztmodernben. Ember és társadalom a globalizációban és a regionalizációban. Összegyűjtött szociológiai esszék és tanulmányok 2000-2008. <https://mek.oszk.hu/07100/07110/07110.htm>. 2023. 11. 05.

Bauman, Zygmunt: Van-e posztmodern szociológia. Replika. Társadalomtudományi folyóirat. 1993. április 1., 9-10. szám, 7-22.

Bernstein, Basil: Class, Codes and Control. On the Classification and Framing of Educational Knowledge. Routledge and Kegan Paul. 1971. In Ferge Zsuzsa – Háber Judit (szerk.): Az iskola szociológiai problémái. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 123-152. o. (ford.): Pap Mária.

Bourdieu, Pierre: Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In Kreckel, Reinhard (Hrsg.): Soziale Ungleichheiten, Soziale Welt. Sonderband 2. Schwartz, Göttingen, 1983, 183-198. o.

Dosztojevszkij, Fjodor Mihajlovics: Bűn és bűnhődés. A világirodalom klasszikusai. Kossuth Kiadó, Budapest, 2006.

Elbow, Peter: Writing with power: Techniques for mastering the writing process. Oxford University Press, New York, 1981.

Elbow, Peter: Embracing contraries: explorations in learning and teaching. Oxford University Press, New York, 1986.

Ewick, Patricia – Kagan, Robert A. – Sarat, Austin: Legacies of Legal Realism: Social Science, Social Policy, and the Law. 2003.

www.blackwellpublishing.com/content/BPL/Images/Content_store/Sample_chapter/0631228969%5CSarat_sample%20chapter_A%20to%20Law%20and%20Society.pdf. 2023. 11. 02.

Fekete Balázs – Róbert Péter: Magyar jogi attitűdök tipizálása nemzetközi kontextusban. MTA Law Working Papers, 2017/6.

Field, Rachel – Duffy, James – James, Colin: Promoting Law Student and Lawyer Well-Being in Australia and Beyond. Routledge, London – New York, 2016.
<https://doi.org/10.4324/9781315602530>

Gemmette, Elizabeth Villiers: Law and Literature: Joining the Class Action. Valparasio University Law Review, Vol. 29, 1995.

Giddens, Anthony: Szociológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

Goodrich, Peter – Mills, Linda G.: The Law of White Spaces: Race, Culture, and Legal Education. Journal of Legal Education, Vol. 51, 2001.

Henderson, Bethany Rubin: Asking the lost question: what is the purpose of law school. Journal of Legal Education. Vol. 53, No. 51, 2003.

Kennedy, Duncan: Legal Education as Training for Hierarchy. In Kairys, David (ed.): The Politics of Law. A Progressive Critique. Revised Edition. Pantheon Books, New York, 38-58.

Lyotard, Jean-François: A posztmodern állapot. In A posztmodern állapot, Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai. Századvég-Gondolat Kiadó, Budapest, 1993.

Manderson, Desmond: In the Tout Court of Shakespeare: Interdisciplinary Pedagogy in Law. Journal of Legal Education, Vol. 54, 2004.

Mensch, Elizabeth: The History of Mainstream Legal Thought. In David Kairys ed.: The Politics of Law. A Progressive Critique. Revised Edition. Pantheon Books, New York, 11-38.

Meyer, Philip N.: Introduction: Will You Please Be Quiet, Please? Lawyers Listening to the Call of Stories. Symposium: Lawyers as Storytellers and Storytellers as Lawyers: An Interdisciplinary Symposium Exploring the Use of Storytelling in the Practice of Law. Vermont Law Review, Vol. 18, 1994

Morawetz, Thomas: Law and Literature. In Patterson, Demis (ed.): A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory. Blackwell, Cambridge, MA, 1996.

Nagy Tamás: Narratív tematika a kortárs amerikai jogelméletben. Acta Juridica et Politica. Tomus LXIII. Fasciculus 15. Szeged, 2003.

Nagy Zsolt: A posztmodernről tárgyszerűen. Replika. Társadalomtudományi folyóirat, 1993. április 1. 9-10. szám, 34-35. <https://www.replika.hu/replika/09-01>.

Nagy Zsolt: Vélemények a jogi oktatásról. *Jogelméleti Szemle*, 2002/1.

Nagy Zsolt: Hatalom és igazságszolgáltatás a jogi realizmus tükrében. In Nagy Zsolt (szerk.): *A bírói hatalom kérdései*. SZTE ÁJK Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, Szeged, 2003, 72-87.

Nagy Zsolt: A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007.

Nagy Zsolt: Adalékok a jogszociológia neomarxista interpretációihoz. *Forum: Acta Juridica et Politica*, Szeged, 2021, XI. évf., 4. szám, 215-232.

Neumann Jr., Richard K.: Women in Legal Education: What the Statistics Show. *Journal of Legal Education*, Vol. 50, 2000.

Nicolae, Maria: Legal Education, legal practice and ethics. *Legal Education Review*, Vol. 25, No. 1, 2015. <https://doi.org/10.53300/001c.6304>

O'Brien, Molly Townes – Tang, Stephen – Hall, Kath: Changing Our Thinking: Empirical Research on Law Student Wellbeing, Thinking Styles and the Law Curriculum. *Legal Education Review*, Vol. 25, No. 9, 2011. <https://doi.org/10.53300/001c.6247>

Peschka Vilmos: A polgári jogelméleti gondolkodás a XX. század első felében. In Varga Csaba (szerk.): *Jog és filozófia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981, 9-52.

Redding, Richard E.: „Where Did You Go to Law School?” Gatekeeping for the Professoriate and Its Implications for Legal Education. *Journal of Legal Education*, Vol. 53, 2003.

Rhode, Deborah L.: Midcourse Corrections: Women in Legal Education. *Journal of Legal Education*, Vol. 53, 2003.

Sarat, Austin: Vitality Amidst fragmentation: On the emergence of Postrealist Law and Society Scholarship. In Sarat, Austin (ed.): *The Blackwell Companion to Law and Society*. Blackwell Publishing, 1999.

Scales-Trent, Judy: Using Literature in Law School: The Importance of Reading and Telling Stories. 7. *Berkeley Women's Law Journal*, Vol. 90, 1992.

Smith, Barbara: *Home Girls. A Black Feminist Anthology*. Kitchen Table: Women of Color Press, New York, 1983.

Szigeti Péter: Természetjog és jogpozitivizmus viszonya – az irányzatok családfája. *Jogtudományi Közlöny*, 1995. március, 50. évf. 3. szám, 114-123.

Vaughns, Katherine L.: Women of Color in Law Teaching: Shared Identities, Different Experiences, *Journal of Legal Education*, Vol. 53, 2003.

White, James Boyd: *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1973.

<https://doi.org/10.2307/1227923>

Wolff, Leon – Nicolae, Maria: The first-year law experinece: a new beginning. Ultimo. Halstead Press, Australia, 2014.